МАКЕДОНСКИ ТЕРИТОРИЈАЛНО ХЕРАЛДИЧКИ СИСТЕМ

Иван Нацевски

Македонското хералдичко здружение (МХЗ) исполнувајќи една од своите основни заложби, афирмацијата на хералдиката во македонското општество, на 10.10.2013 година го усвои Македонскиот територијално – хералдички систем (МТХС). Во текот на постоењето на МХЗ, 2003-2018г, изработени беа шест грба според нормите на овој систем. Тоа се грбовите на општините Радовиш, Ново Село, Охрид, Свети Николе, Чешиново – Облешево и Демир Хисар. Тука би можело да се додаде и грбот на општина Пробиштип кој ги содржи формалните елементи на системот меѓутоа нарушува неколку негови одредби.

Територијалната хералдика претставува дел од целокупната хералдичка наука која се занимава со проблематиката на грбовите на одделните територијални единици во рамките на една хералдичка јуриздикција. Таа ги разгледува како грбовите на државата, административните т.е законски оформени територијални единици (пр. општини) така и грбовите на населени места (пр. град, село итн.). Територијалната хералдика е една од постарите хералдички дисциплини бидејќи грбовите на градовите и териториите се јавуваат во најраниот развојот на хералдиката од крајот на дванаесетиот и почетокот на тринаесетитот век. Во современи услови прво поголемо поместување во однос на конкретен систем ќе биде донесувањето на декрет за благороднички титули од страна на Наполеон во 1808 година (Titres 1808).

Во Република Македонија сите единиците на локалната самоуправа (ЕЛС) имаат грбови и знамиња. Според законот, терминот „грб“ го означува официјалниот амблем на општината, при тоа не водејќи смета за неговата хералдичност, односно дали навистина станува збор за хералдички грб, некаква слободна композиција или лого. За нехералдичните „грбови“, тука се користи зборот инсигнии.

Постои огромна разновидност и нескладност

MACEDONIAN CIVIC HERALDRY SYSTEM

Ivan Nacevski

The Macedonian Heraldic Society (MHS), fulfilling one of its main efforts, the affirmation of heraldry in the Macedonian society, on 10.10.2013 adopted the Macedonian Civic Heraldry System (MCHS). During the existence of the MHS, 2003-2018, six armorial achievements were registered according to the norms of this system. These are the coats of arms of the municipalities of Radoviš, Novo Selo, Ohrid, Sveti Nikole, Češinovo – Obleševo and Demir Hisar. Here, one could add the coat of arms of the municipality of Probištip, which contains the formal elements of the system, but violates several of its provisions.

The civic heraldry is part of the overall heraldic science that deals with the issues of the coats of arms of individual territorial units within a heraldic jurisdiction. It examines the state's coat of arms, the coats of arms of the administrative, i.e. legally formed territorial units (e.g. municipalities) and the coats of arms of settlements (e.g. city, village, etc.) likewise. The civic heraldry is one of the oldest parts of heraldry in general, since the coats of arms of the cities and territories appear in the earliest period of development of the heraldry from the end of the twelfth and the beginning of the thirteenth century. In modern terms, the first major shift in relation to a particular system would be the adoption of a decree on nobility titles by Napoleon in 1808 (Titres 1808).

In the Republic of Macedonia, all local self-government units (LSGU) have coats of arms and flags. According to the law, the term „coat of arms“ denotes the official emblem of the municipality, without taking into account its authenticity, that is, whether it really is a heraldic coat of arms, some kind of free composition or a logo. Here, the word insignia is used for non-heraldic „arms“.

меѓу овие инсигнии, така ставени едни до други, не одаваат претстава за припадност кон заеднички систем од една земја туку се спорадични решенија. Ова само по себе укажува на потребата од систематизација и организација на истите. Се разбира, има и солидни решенија кои можат да бидат сметани за хералдички или пак „близухералдички“ но, таквите се поскоро исклучок отколку правило (Јоновски, 2012).

МТХС се состои од два дела: нормативен дел кој ги содржи правилата и нормите, додека другиот дел се севкупноста на официјалните усвоени грбови и знамиња изработени според овие норми и правила.

Според одредбите на МТХС, при создавањето грбови задолжително мора да се води сметка за културните, историските и природните аспекти од развојот на носителот т.е државата и општините, прикажани на хералдички исправен начин. Од особено значење е продолжувањето на историското хералдичко наследство, односно постоечките грбови кои се хералдички исправни се приспособуваат и вклучуваат во МТХС, додека пак постоечките инсигнии кои се делумно хералдички исправни стануваат дел од него по извршена интервенција. Делумно хералдичките инсигнии можат да бидат заменети и со сосема нови хералдички грбови. Инсигниите, пак, кои не се хералдички издржани мора да бидат заменети со нови. Ова е посебно важно бидејќи голем дел од инсигниите кои сега се во употреба не ги задоволуваат хералдичките правила. Ваквата состојба води до разединетост и хаотичност.

Од друга страна МТХС не дозволува употреба на македонските државни и земски симболи како и препознатлив дел од истите во ознаките на месната хералдика, а воедно и силно обесхрабрува користење на државните бои како доминантна комбинација во хералдичките композиции на месната хералдика. Дополнително не се дозволува употреба на други национални, територијални, локални и кооперативни ознаки, како и препознатлив дел од истите во ознаките на системот. Во оваа категорија влегуваат и симболи од верски, расен, етнички, класен или било каков друг карактер кои можат да доведат до дискриминација. Ваквата определба на системот е за да се обезбеди негова безвременска и идеолошки амбивалентна

The huge diversity and incompatibility between these insignia placed next to each other leads to the false notion that they do not belong to a common system of one country, but to sporadic solutions. This in itself indicates the need for systematization and organization of the latter. Of course, there are solid designs that can be considered as heraldic or „nearly heraldic“, but they are more of an exception than a rule (Jonovski, 2012).

The MCHS consists of two parts: a normative part containing the rules and norms, while the other part is the set of the officially adopted coats of arms and flags made according to these norms and rules.

According to the provisions of MCHS, the creation of a coat of arms must necessarily take into account the cultural, historical and natural aspects of the development of the armiger, i.e. the state and the municipalities shown in a heraldically correct manner. The continuation of the historical and heraldic inheritances is of a particular importance. That is, the existing coats that are heraldically correct are adapted and included in the MCHS, while the existing insignia, which are partially heraldically correct, may become part of it after an heraldic intervention is done. Partially heraldic insignia can be replaced with completely new coats of arms. Insignias that are not heraldically correct, must be replaced with new ones. This is especially important because many of the insignia currently in use do not meet the heraldic criteria and such a state leads to disunity and chaos.

On the other hand, MCHS does not allow the use of the Macedonian state and land symbols as well as a recognizable part of them in the symbols of the civic heraldry, and at the same time strongly discourages the use of state colors as a dominant combination in the heraldic achievement of the civic heraldry. Additionally, it is not allowed to use other national, territorial, local and corporate designs, as well as a recognizable part of them in the system insignias. This category includes symbols of religious, racial, ethnic, class or any other character that may lead to discrimination. This determination of the system is to ensure its timeless and ideologically ambivalent position that will strive to synthesize non – conflicting and

позиција која ќе се стреми да синтезира неконфликтни и позитивни ознаки на исповетување.

МТХС во себе опфаќа два составни дела: државна хералдика и месна хералдика. Државната хералдика ги содржи хералдичките ознаки на државата и тоа: државното хералдичко достигнување – државен грб и државниот печат. Државниот грб има една хералдичка форма која се состои од штит и ранговска круна. Државниот штит и државната ранговска круна во композицијата на државниот грб се неделиви т.е истиот секогаш ги содржи и двете. Државниот грб се користи од страна на владата, собрание и министерствата. Државниот грб може да се користи како основа за создавањето на хералдички достигнувања на претседателот, армијата и полицијата. Системот не предвидува употреба на државниот штит за друга намена. Државната ранговска круна служи за изразување највисока статусна положба на државата. Истата е симбол на републиканското уредување и го претставува нејзиниот територијален интегритет и суверенитет. Државната ранговска круна може да биде употребена во рамките на воено – хералдички систем на АРМ и на полициско – хералдички систем на МВР. Со ова се изразува припадноста на вооружените и безбедносните сили на државата.

Во декември 2014 година беше направен обид да се спроведат во дело горенаведените одредби преку иницијатива на МХЗ за нов државен грб. Првично, иницијативата беше прифатена од тогашната влада, но како и во практично сите други претходни случаеви предлогот заглави по пат за Собрание. Основата за предлогот беше припишаниот грб на Александар Македонски од грбовникот на Жером де Бара (de Bara 1578) па оттука и штитот на државниот грб има четириаголна француска форма со сооднос на страните од 9:10. Државната ранговска круна беше предвидена како градобранска со пет кули поставени на златна дијадема украсена со рубини и бисери од Македонија. Според одредбите на системот државниот печат во себе го содржи државниот грб. Околу штитот на државниот грб во прстен и испишана соодветена содржина на печатот, а над тоа е поставена државната рангова круна (Јоновски 2018).

Месната хералдика во себе ги содржи хералдичките грбови на единиците на локална самоуправа (ЕЛС), како и на нивните составни делови

positive signs of fulfillment.

The MSCH is made of two components: state heraldry and civic heraldry. State heraldry contains the heraldic symbols of the state: the state heraldic achievement - the state coat of arms and the state seal. The coat of arms has a heraldic form consisting of a shield and a mural crown. The state shield and the state mural crown in the composition of the state coat of arms are indivisible, i.e. it always contains both. The coat of arms is used by the government, the Assembly and the ministries. The coat of arms can be used as the basis for the creation of the presidential, army and police heraldic achievements. The system does not foresee the use of the state shield for other purposes. The state mural crown stands for expressing the highest status of the state. It is a symbol of the republican order and represents its territorial integrity and sovereignty. The state mural crown can be used within the military – heraldic system of the ARM and the police and heraldic system of the Ministry of the Interior. This expresses the affiliation of the armed and security forces to the state.

In December 2014 an attempt was made to implement the aforementioned provisions through the initiative of the MHS for a new state coat of arms. Initially, the initiative was accepted by the then government, but as in practically all other previous cases, the proposal was blocked on the way to the Assembly. The basis for the proposal was the attributed coat of arms of Alexander the Great from Jerome de Bara (de Bara 1578), and therefore the shield of the coat of arms has a quadrangular French form with a ratio of 9:10. The state mural crown was envisaged with five towers placed on a golden diadem embellished with ruby and pearls from Macedonia. According to the provisions of the system, the state seal contains the state coat of arms. The seal is oval containing of a ring around the shield of the state coat of arms in which an appropriate content is written and above it the state mural crown is placed, (Jonovski 2018).

The civic heraldry contains the heraldic coats of arms of the LSGU, as well as their constituent parts (towns, settlements and villages) and the

(градови, населби и села) и хералдичките ознаки на планските развојни региони. Месната хералдика се состои од следните ознаки: хералдички грб, знаме, хералдичка значка и печат.

Хералдичкиот грб има три форми: мал грб - составен само од штитот; оваа форма е за најширока употреба и претставува заеднички симбол на сите припадници на носителот. Носителот има право да дозволи користење на малиот грб и негови делови во создавањето на кооперативни ознаки на други правни лица под негова надлежност, но под определени правила; среден грб - составен од хералдички штит и рангова круна и лента со девиза/мото/слоган; средниот грб припаѓа на управните органи на административните единици и е во строга службена употреба; и голем грб - составен од хералдички штит, ранговска круна, лента со девиза/мото/слоган и параферналии; Големиот грб припаѓа на највисокиот извршен орган на административните единици (градоначалник) и се користи во најсвечени и церемонијални пригоди.

Единиците на локална самоуправа поседуваат грб во сите три форми. Градовите и селата седишта на истоимените единици за свое сопствено територијално означување го користат малиот грб на општината. Населените места кои се седишта на единици на локална самоуправа со кои не носат исто име, добиваат грб кој е различен од грбот на административната единица. Селата кои се дел од ЕЛС имаат право само на мал грб. Градот Скопје претставува посебна административна единица и има грб во сите три форми (Службен 2004). Планските развојни региони поседуваат грб само во мала и средна форма. Административните единици имаат вексилолошко знаме. Хералдичката значка претставува ознака за искажување припадност кон дадена администрација. Хералдички значки имаат само административните единици од прв степен и градот Скопје.

Прва стапка за стандардизирање на грбовите на ЕЛС и планските развојни региони беше уедначувањето на малата форма на грбот односно изготвување еден стандарден штит за севкупна употреба. Така беше изработен еден готски штит со сооднос на страните 6:5. Со ова малата форма на грбовите на ЕЛС добива еднаква надворешна контура (Јоновски 2014).

Втората стапка за стандардизирање се одне-

heraldic insignia of the statistical regions. The local heraldry consists of the following insignia: coat of arms, flag, heraldic badge and seal.

The coats of arms have three forms: a small coat of arms - composed only of the shield; this form is for the widest use and it is a common symbol of all members of armiger. The armiger has the right to allow the use of the small coat of arms and its parts in the creation of corporate marks of other legal entities under its jurisdiction, but under certain rules; middle coat of arms - composed of a heraldic shield and a rank crown and a motto on a ribbon; the middle coat of arms belongs to the administrative bodies of the administrative units and is in strict official use; and a great coat of arms - composed of a heraldic shield, a rank crown, a motto and paraphernalia; The Great coat of arms belongs to the highest executive organ of the administrative units (mayor) and it is used in the most ceremonial occasions.

The LSGU have coats of arms in all three forms. The towns and villages of the units of the same name use the small coat of arms of the municipality for their own territorial marking. The settlements that are the headquarters of local self-government units that do not carry the same name receive coats of arms that are different from the coats of arms of the administrative unit. The villages that are part of the LSGU are entitled only to a small coat of arms. The City of Skopje is a separate administrative unit and has a coat of arms in all three forms (Службен 2004). The statistical regions have a coat of arms only in small and medium form. The administrative units have a vexillological flags. The heraldic badge is a sign for expressing affiliation to a given administration. Only the administrative units of the first level and the City of Skopje have a heraldic badge.

The first step for standardizing coats of arms of the LSGU and the statistical regions was the equalization of the small form of the arm, that is, the development of one standard shield for overall use. Thus a Gothic shield was made with a ratio of 6: 5. With this, the small form of the LSGU's coats gets the same outer contour (Jonovski 2014).

сува на положбата на секоја ЕЛС пропишана според законот за територијална организација на истите. Ова е сторено со доделување на ранговски круни кои можат да бидат поделени во две групи: урбани и рурални соодветно за статусот на ЕЛС со урбано или рурално седиште (Службен 2004).

Урбаните круни се поделени на две групи: круна на главен град и градска круна. Круната на главен град претставува градобранска круна со четири кули поставени на златна дијадема украсена со рубини и бисери од Македонија. Оваа круна е само за град Скопје. Градската круна дополнително се дели на три подгрупи и тоа: основна градска круна, круна на историска престолнина и круна на скопска градска општина (Нацевски 2014).

Основната градска круна претставува градобранска круна со две странични кули и една средишна правоаголна кула со порта поставени на златна дијадема. Оваа круна се однесува на сите ЕЛС со урбано седиште освен Скопје, Охрид и Прилеп. Не се прави разлика меѓу круните на општините со различна големина бидејќи тие служат единствено како средство за истакнување статус (Јоновски 2015).

Круната на историска престолнина претставува градобранска круна со две странични кули и една средишна правоаголна кула со порта поставени на златна дијадема украсена со рубини и бисери од Македонија. Оваа круна е само за Охрид и Прилеп.

Круната на скопска градска општина претставува градобранска круна со две странични кули и една средишна правоаголна кула со порта поставени на златна дијадема украсена со бисери. Оваа круна е само за десетте скопски општини.

Руралната круна претставува палисадна круна составена од низа од седум палисади поставени на златна дијадема. Оваа круна се употребува за ЕЛС со седиште во рурална средина т.е село.

Регионална круна претставува афионска круна од пет афионовни чашки (три цели поставени средишно и две половинки поставени странично) меѓу четири сончеви зрака поставени на дијадема, сето златно. Оваа круна е наменета за планските развојни региони.

Третата стапка во стандардизирањето е додавањето хералдички параферналии. Под параферналии во МТХС се подразбираат: хералдички венец и одликувања. Венецот претставува фло-

The second standardization step is reference to the position of each LSGU prescribed under the law on territorial organization of the same. This is done by awarding rank crowns that can be divided into two groups: urban and rural according to the status of LSGU with urban or rural headquarters (Службен 2004).

The urban crowns are divided into two groups: the crown of the capital and the city crown. The crown of the capital is a mural crown with four towers placed on a golden diadem embellished with ruby and pearls from Macedonia. This crown is only for the city of Skopje. The city crown is further divided into three subgroups: the main city crown, the crown of the historical capitals and the crown of the city municipality of Skopje (Nacevski 2014).

The main city crown is a mural crown with two side towers and one central rectangular tower with a port placed on a golden diadem. This crown applies to all LSGUs with urban headquarters except Skopje, Ohrid and Prilep. No distinction is made between the crowns of municipalities of different sizes because they serve only as a means of showing status (Јоновски 2015).

The crown of the historical capital is a mural crown with two side towers and one central rectangular tower with a port placed on a golden diadem embellished with ruby and pearls from Macedonia. This crown is reserved only for the municipalities of Ohrid and Prilep.

The crown of the city municipality of Skopje is a mural crown with two side towers and one central rectangular tower with a port placed on a golden diadem, decorated with pearls. This crown is reserved only for the ten municipalities in Skopje.

The rural crown represents a palisade crown made up of a series of seven palisades placed on a golden diadem. This crown is used for LSGU with rural headquarters.

A regional crown is a poppy crown of five poppy cups (three goals set in the middle and two halves placed sideways) between four sun beams placed on a diadem, all gold. This crown is intended for the statistical regions.

The third standardization step is the addition of heraldic paraphernalia. The paraphernalia in

рална декоративна параферналија. Тој може да биде од најразлични растенија. Може да биде од некое растение својствено за дадената ЕЛС или пак да е од растение со изразено симболичко значење за истата. Дополнително венецот може да се однесува на статусот на ЕЛС. Кога е во прашање главен град или историска престолнина и се состои од две дабови гранчиња. Скопските градски општини имаат венец од две липови гранки, а единиците на локална самоуправа де-факто седишта на развојните плански региони имаат венец од две лоровови гранки. Ова се однесува на: Куманово, Битола, Тетово, Штип, Велес и Струмица. Во останатите случаи преку него се остава простор за истакнување на уникатноста на секоја поединечна ЕЛС. На ваков начин се добива големата форма на грбот. Дополнително грбот може да добие мото.

Од досегашните изработени грбови, Радовиш има венец од тутунови лисја, Ново Село од лисја од костен, Охрид од дабови гранки, Свети Николе од житни класја, Демир Хисар од бука а Чешиново – Облешево од оризови класје.

Секоја ЕЛС носител на одликувања, ги прикажува истите само на големиот грб, и тоа по пропишани хералдички правила за секое одликување. Ако нема пропишани хералдички правила за нив, тие се прикажуваат во подножјето на штитот. Кај нас пример за ова е Прилеп кој е носител на Орден Народен Херој, кој се прикажува како виси на орденската лента, црвена со тенки жолти линии оддалечени од рабовите на лентата.

Намената и употребата на секоја од трите форми на грбот е пропишана со Правилник за употреба на грб и знаме кој се изработува за потребите на секоја засебна ЕЛС. Правилникот е на 15 страни и со своите 44 члена ги регулира употребата на грбот и на знамето на ЕЛС (Правилник 2014).

Во однос на знамињата МТХС предвидува секоја ЕЛС да поседува сопствен хералдички бајрак со сооднос на страните 2:3. Ова значи дека кога знамето на некоја ЕЛС ќе биде поставен до државното знаме со иста ширина првиот ќе биде пократок и на тој начин ќе се обезбеди доминација на државното знаме. Композиција на бајракот треба да за заснована малиот грб но не целосно пресликување на неговиот блазон. Знамето може да биде целосно различно од грбот само

MCHS includes: heraldic wreath and decorations. The wreath is a floral decorative paraphernalia. It can be of all kinds of plants. It can be from a plant that is endemic in the given LSGU or from a plant with a pronounced symbolic meaning for it. In addition, the wreath can refer to the status of LSGU. When it comes to the capital or historical capital, it consists of two oak twigs. Skopje city municipalities have a wreath of two linden leaf branches, while the LSGU that are the de facto seats of the statistical regions have a wreath of two laurel branches. This refers to: Kumanovo, Bitola, Tetovo, Stip, Veles and Strumica. In other cases, it leaves room for emphasizing the uniqueness of each individual LSGU. In this way, the great coat of arms is obtained. Additionally, the coat of arms can have a motto.

From the coats of arms granted so far, Radoviš has a wreath of tobacco leaves, Novo Selo a wreath of chestnut leaves, Ohrid a wreath of oak branches, Sveti Nikole a wreath of wheat class, Demir Hisar a wreath of beech and Cheshinovo – Obleshevo a wreath of rice class.

Each LSGU that has decorations can display them on the large coat of arms, according to the prescribed heraldic rules for each distinction. If there are no prescribed heraldic rules for displaying, they are displayed at the base of the shield. An example of a decorated municipality is Prilep which has been decorated with the Order of National Hero, which is displayed as hanging on the order ribbon, red with thin yellow lines distant from the edges of the ribbon.

The purpose and use of each of the three forms of the coats of arms is prescribed by the Rulebook on the Use of the Coat of Arms and the Flag, which is prepared for the needs of each separate LSGU. The Rulebook is made of 15 pages and with its 44 articles regulates the use of the coat of arms and the flag of the LSGU (Правилник 2014).

Regarding the flags, the MCHS foresees that each LSGU has its own heraldic flag with a 2:3 aspect ratio. This means that when the flag of a LSGU is positioned next to the state flag with the same width, the first one will be shorter and thus will ensure the dominance of the state flag. The composition of the flag should be based on the small coat of arms but it must not contain

ако постои историски оправдана причина. За означување на градоначалничката функција се користи положбено знаме стандард. Стандардот претставува хералдички стег со сооднос на страните 1:1. Стандардот е со ист блазон како и малиот грб на општината. МТХС дозволува употреба на специјални церемонијални знамиња - хоругви. На нив е прикажан големиот грб на ЕЛС. Намената и употребата на знамињата исто така е пропишана со споменатиот Правилникот.

Хералдичките значки иако не се задолжителен дел од хералдичките достигнувања може да се засновани на дел од грбот но, може и да бидат независни од него. Хералдичките значки во никој случај не претставуваат целосна копија на малиот грб. Хералдичките значки претставуваат ознаки носени само од вработените во администрација на секоја засебна ЕЛС и не треба да се поистоветуваат со други можни значки од чисто рекламнo - промотерски или комерцијален карактер.

На печатите на ЕЛС се користи средната форма на грбот. Ова е со цел да се нагласи официјалноста на печатот и е во согласност со употребите на одделните форми на грбот пропишани со Правилникот за нивна употреба.

Со ваквите норми МТХС ја доближува македонската територијална хералдика до земјите каде што оваа проблематика има и поголема традиција, но и поголемо внимание. Тука пред сè се мисли на Португалија, Шпанија, Италија па дури и Полска, Белорусија и Украина, а дека и малите земји треба да се занимаваат со ова проблематика се доказ Хрватска и Грузија каде што месно - хералдичките системи се од сосема нов датум.

the full reflection of its blazon. The flag may be completely different from the coat of arms only if there is a historically justified reason. To indicate the mayor's function, a heraldic banner is used. The banner is a flag with a 1: 1 aspect ratio. The standard is with the same blazon as the small coat of arms of the municipality. The MCHS permits the use of special ceremonial flags - gonfalon. It bears the large coat of arms of the LSGU. The purpose and use of the flags is also prescribed by the Rulebook.

Heraldic badges, although not compulsory part of the heraldic achievements, may be based on a part of the coats of arms but may be independent of it. Heraldic badges are in no way a complete copy of the small arms. The heraldic badges are designations carried only by the employees in the administration of each separate LSGU and should not be identified with other possible badges of purely advertising, promotional or commercial character.

The middle form of the coat of arms is used on the seals of the LSGU. This is in order to emphasize the importance of the seal and is in accordance with the use of the individual forms of the coat of arms prescribed by the Rulebook for their use.

With such norms, the MCHS brings Macedonian civic heraldry closer to the countries where this issue has a greater tradition, but also a bigger attention. This is primarily meant for Portugal, Spain, Italy and even Poland, Belarus and Ukraine, and this also proves that small countries need to deal with this issue as well, exemplified through the cases of Croatia and Georgia, where the civic heraldry systems are of a brand new date.

НАВОДИ • ENDNOTES

Закон за територијална организација на локалната самоуправа на РМ, Службен Весник, бр. 55/2004.

Јоновски, Јован. 2012, „Месна хералдика во Република Македонија“, Македонски Хералд 6.

Јоновски, Јован. 2014, „Штитот во македонската месна хералдика“, Македонски Хералд 8.

Јоновски, Јован. 2015, Симболите на Македонија, Скопје: Силсон.

Јоновски, Јован. 2018, Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилотијата на Македонија, (дис), Скопје: Институт за национална историја.

Нацевски, Иван. 2014, „Македонскиот месно-хералдички систем“, Македонски Хералд. 8.

Правилник за употреба на грбот и знамето на Општина Ново Село, 2014.

de Bara, Jérôme. 1578, Blason des armoiries, Paris.

Jonovski, Jovan. 2012 „Territorial heraldry in the Republic Macedonia“, *Macedonian Herald* 6.

Jonovski, Jovan. 2014 „The shield in the Macedonian territorial heraldry“, *Macedonian Herald* 8.

Nacevski, Ivan. 2014 „Macedonian territorial heraldry system“, *Macedonian Herald* 8.

Titres et Héraldique sous Napoléon, <https://www.heraldica.org/topics/france/napoltexts.htm#titres1808>